

О. М. Авраменко, М. Б. Блажко

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЛІТЕРАТУРА

ДОВІДНИК

ЗАВДАННЯ В ТЕСТОВІЙ ФОРМІ

І частина

7-е видання, доповнене

Схвалено для використання в загальноосвітніх навчальних закладах

Київ
«Грамота»
2017

УДК 811.161.2+821.161.2.09](079.1)

A21

*Схвалено для використання в загальноосвітніх навчальних закладах комісією з української мови та літератури Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України
(лист ДНУ «ІМЗО» від 3.07.2017 р. № 21.1/12-Г-318)*

Рецензенти:

О. В. Лобач, директор СШ № 149 м. Києва, учитель української мови та літератури;

Н. І. Богданець-Білоskalенко, доктор педагогічних наук, професор кафедри української літератури і компаративістики Інституту філології Київського університету ім. Бориса Грінченка.

Автори:

О. М. Авраменко — розділ «Українська мова» («Синтаксис і пунктуація», «Власне висловлення»); розділ «Українська література»;

М. Б. Блажко — розділ «Українська мова» («Фонетика. Орфоепія», «Лексикологія», «Фразеологія», «Будова слова. Словотвір», «Морфологія», «Стилістика. Розвиток мовлення», «Орфографія»).

Авраменко О. М.

A21 Українська мова та література: Довідник. Завдання в тестовій формі. Г. ч. О. М. Авраменко, М. Б. Блажко. — 7-е видання; доповнене. — К.: Грамота, 2017. — 568 с.

ISBN 978-966-349-653-5

Збічник містить теоретичний матеріал, завдання в тестовій формі різного рівня складності з української мови та літератури, а також короткий словник наголосів і короткий фразеологічний словник.

Посібник укладено відповідно до чинних програм з української мови та літератури для середніх загальноосвітніх навчальних закладів і програми ЗНУ-2017.

Видання призначене для якісної підготовки школярів до зовнішнього незалежного оцінювання з української мови та літератури. Матеріал посібника також можуть використовувати вчителі під час проведення уроків для навчального тестування й контрольних робіт.

УДК 811.161.2+821.161.2.09](079.1)

Свідоцтво про реєстрацію авторського права № 53509

ISBN 978-966-349-653-5

© Авраменко О. М., Блажко М. Б., 2017
© Видавництво «Грамота», 2017

Мета цього навчального посібника — допомогти майбутнім учасникам зовнішнього незалежного оцінювання самостійно підготуватися до виконання тестових завдань з української мови та літератури. Матеріал збірника укладено відповідно до чинних програм з української мови та літератури для середніх загальноосвітніх навчальних закладів і програми ЗНО.

Книжка складається з двох частин: I — українська мова, II — українська література. Кожна з них має таку будову: спочатку в доступній, стислій та зручній для засвоєння формі викладено необхідний теоретичний матеріал, що ілюструється прикладами. Після пояснення запропоновано вправи й завдання в тестовій формі, виконавши які, кожен матиме можливість систематизувати знання за курс середньої школи. Формулювання й графічне оформлення завдань двох форм — на встановлення відповіді й на встановлення правильної відповідності — максимально відповідає тестовому зошити зовнішнього незалежного оцінювання.

Книжка стане в пригоді також учням 5–10 класів під час вивчення відповідних тем, адже посібник містить значну кількість завдань, виконання яких дасть можливість набуття практичних умінь і навичок з української мови та літератури.

Матеріал посібника вчителі можуть використовувати під час проведення уроків для навчального тестування, тематичних контрольних робіт, а також для додаткової самостійної роботи учнів у позаурочний час.

Автори

УКРАЇНСЬКА МОВА

Програма зовнішнього незалежного оцінювання

Пояснювальна записка

Програму зовнішнього незалежного оцінювання з української мови (далі – програма ЗНО) розроблено з урахуванням інших програм з української мови для 5–9 класів (лист Міністерства освіти і науки України № 1/11-6611 від 23.12.2004 р.) та програм для профільного навчання учнів 10–11 класів (рівень стандарту) (наказ Міністерства освіти і науки України № 1021 від 28.10.2010 р.).

Матеріал програми ЗНО розподілено за такими розділами: «Фонетика. Графіка. Орфоєпія. Орфографія», «Лексикологія. Фразеологія», «Будова слова. Словотвір», «Морфологія», «Синтаксис», «Стилістика», «Розвиток мовлення».

Назва розділу	Зміст мовного матеріалу	Вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
1. Фонетика. Графіка. Орфоєпія. Орфографія	Алфавіт. Наголос. Основні випадки уподібнення приголосних звуків. Спрощення в групах приголосних. Основні випадки чергування <i>y – v, i – ŷ</i> . Правопис літер, що позначають ненаголошені голосні [e], [и], [o] в коренях слів. Сполучення <i>йо, ъо</i> . Правила вживання м'якого знака. Правила вживання апострофа. Подвоєння букв на позначення подовжених м'яких приголосних і збігу однакових приголосних звуків. Правопис префіксів і суфіксів. Найпоширеніші випадки чергування приголосних звуків. Правопис великої	Учасник (учасниця) ЗНО повинен (повинна) вміти: <i>розташовувати</i> слова за алфавітом; <i>розпізнавати</i> явища уподібнення й спрощення приголосних звуків, основні випадки чергування голосних і приголосних звуків, чергування <i>y – v, i – ŷ</i> . <i>Наголошувати</i> слова відповідно до орфоєпічних норм. <i>Розпізнавати</i> вивчені орфограми; правильно писати слова з вивченими орфограмами, <i>знаходити</i> й <i>виправляти</i> орфографічні помилки на вивчені правила

ФОНЕТИКА

Фонетика — розділ мовознавства, який вивчає звуковий склад мови.

Голосні звуки

Голосних звуків шість: [a], [o], [y], [u], [i], [e]. Для передавання їх на письмі використовують 10 літер: a, o, y, u, i, e, я, ю, є, ї.

Приголосні звуки

	Сонорні					Дзвінкі							Глухі								
Тверді	в	м	н	л	р	б	д	дж	дз	ж	з	г	н	т	ч	ц	ш	с	х	к	ф
М'які		н'	л'	р'	й	б'		дж'	дз'	ж'	з'	г'	н'	т'	ч'	ц'	ш'	с'	х'	к'	ф'

Зуважте! Дзвінкі та глухі приголосні утворюють пари: [б — п], [д — т] тощо (як вони розташовані в таблиці). Не має дзвінкої пари звук [ф].

Літери на позначення всіх сонорних і дзвінких приголосних розташовані в алфавіті до літери о, крім к, глухих — після о, крім р.

Приголосні звуки в певній позиції в слові можуть бути твердими та м'якими або твердими та пом'якшеними.

Приголосні б, т, з, с, л, н, ц, р, якщо далі йдуть ь, і, є, ю, я, стають м'якими (позначаються в транскрипції знаком '): зорі [з'ор'і], сіль [с'іл'], ляля [л'ял'ка].

Усі інші приголосні, а саме:

- губні [б, п, в, м, ф];
- шиплячі [ж, ч, ш, дж];
- задньоязикові [г, к, х] і гортаний [г]

перед ь ніколи не стоять, а перед і, є, ю, я стають лише пом'якшеними (позначаються в транскрипції знаком '): вітер [в'ітє'р], бязь [б'яз].

Зуважте! Усі м'які приголосні мають тверді відповідники (як подано в таблиці), крім [й], який завжди м'який.

Фонетична транскрипція

1. Слово (речення), що транскрибується, береться в квадратні дужки: [мі́зи^ека].
2. Літери **я, ю, є, ї, ь** та **апостроф** у транскрипції не вживаються.
3. Подовжені приголосні позначаються двокрапкою: *знання* [зна́н'а́].
4. Усі слова пишуться з малої літери: *Одеса* [оде́са].
5. Якщо слово має більше ніж один склад, ставиться наголос: *ліс* [лі́с], *ліси* [лі́сі].

Алфавіт

Алфавіт – сукупність літер, прийнятих у системі будь-якої мови й розміщених в усталеному порядку.

Літера	Назва	Літера	Назва	Літера	Назва	Літера	Назва
А а	а	З з	зе	О о	о	Ч ч	че
Б б	бе	И и	и	П п	пе	Ш ш	ша
В в	ве	І і	і	Р р	ре	Щ щ	ща
Г г	ге	Ї ї	ї	С с	се	Ь ь	м'який знак
Ґ ґ	ґе	Й й	йот	Т т	те	Ю ю	ю
Д д	де	К к	ке	У у	у	Я я	я
Е е	е	Л л	ле	Ф ф	еф		
Є є	є	М м	ем	Х х	ха		
Ж ж	же	Н н	ен	Ц ц	це		

Співвідношення звуків і літер

Більшість літер позначає один звук. Однак в окремих випадках одна літера може позначати два звуки або кілька літер передають один звук.

Літери	Позначають звуки	Приклади
ї	завжди два звуки [ji]	<i>їжак</i> [i'j'ak], <i>від'їзд</i> [v'i'di'z'd]
щ	завжди два звуки [шч]	<i>дощ</i> [дошч], <i>щука</i> [шчука]

Літери	Позначають звуки	Приклади
я, ю, є	два звуки [j̥a], [j̥y], [j̥e]: – на початку слова – після голосного – після апострофа – після ь	юнак [j̥unák] заява [zaj̥áva] м'яч [mj̥áč] гриль'язж [gril'j̥ázž]
	один звук [a], [y], [e] і м'якість або пом'якшення попереднього приголосного	сяїво [s'áj̥ivo] бювет [b'uj̥vét]
буквосполучення дж, дз	один звук [дӂ], [дз̆], якщо належать до однієї морфеми	джміль [дӂm'íl'] дзюб [дз̆'ob]
	два звуки [d̆] і [ӂ], [d̆] і [з̆], якщо належать до різних морфем	підземел'я [p'ídze ^m 'mél' :a]
м'який знак	указує на м'якість попереднього приголосного (не є звуком)	кін'ь [k'ín'j̆]

Основні норми вимови (орфоепічні норми)

	Норма літературної вимови	Приклад
Голосні	ненаголошені [e], [u] вимовляються як [e ^h], [u ^h]	сестра [se ^h 'strá], зима [z'ímá]
	ненаголошений о вимовляємо як [o ^h] лише перед складом з наголошеним у або і	кожух [ko ^h 'žux], собі [so ^h 'b'í]
Приголосні	приголосні [л], [л'], [з], [з'], [л], [л'], [ц] перед наступним м'яким або пом'якшеним стають м'якими	честь [чe ^h 't'j̆], цвях [ц'v'ax]
	дзвінкі приголосні перед глухими та в кінці слів вимовляються дзвінко	стежка [ст'ej̆жа], гриб [gr'ib]
	пом'якшення [g] відбувається в словах <i>легко, легко, нігті, кізти, дьогтю</i> та похідних	[l'эхко], [v'охко], [n'íx't'í], [k'íx't'í], [d'óx't'íy]
	глухі приголосні перед дзвінками вимовляються дзвінко	вокзал [v'ozá ^h l], просьба [pr'óz ^h 'ba]

Зауважте! За швидкої вимови в префіксах кінцевий [з] перед глухим приголосним може частково оглушуватися: *розклад* [r'ó^hzklad] і [r'ó^hsklad].

Особливості вимови груп приголосних

Орфографічний запис	Вимова	Приклад
-ться	[у':а]	<i>живеться</i> [жи ^е в'еу':а]
-шся	[с':а]	<i>журишся</i> [жу'риш'с':а]
-жці	[з'у'і]	<i>книжці</i> [кни'з'у'і]
-шці	[с'у'і]	<i>товаришці</i> [тов'ариш'с'у'і]
-чці	[у':і]	<i>дочці</i> [до ^у ч'у':і]
-тч-	[ч:]	<i>Вітчизна</i> [в'іч: і'зні]
-тці	[у':]	<i>квітиці</i> [кв'іу':і]
зж-	[ж:]	<i>зжати</i> [ж:а'ти]

Найпоширеніші випадки чергування звуків

Чергування голосних		Чергування приголосних	
Звуки, що чергуються	Приклади	Звуки, що чергуються	Приклади
о, е – і	<i>сіль – солі, летіти – політ</i>	г – ж – з	<i>нога – ніжка – нозі</i>
о, е – ∅ (нуль звука)	<i>тиждень – тижня, вікон – вікно</i>	к – ч – ц	<i>рука – ручка – руці</i>
е – о	<i>чернетка – чернний</i>	х – ш – с	<i>вухо – вушко – у вусі</i>
а – о	<i>скакати – скочити</i>	д – дж	<i>садити – саджу</i>
е – и	<i>оберу – збирати</i>	т – ч	<i>світити – свічу</i>
и – і	<i>сидити – сісти</i>	ст – шч	<i>постити – пощу</i>
и – о	<i>кривавий – кров</i>	губний – губний + л	<i>ловити – ловлю, графити – графлю</i>

Склад. Наголос

Склад – частина слова, яку вимовляємо одним поштовхом видихуваного повітря (*кни-гар-ня, ко-а-лі-цій-ний*).

У слові стільки складів, скільки й голосних звуків. Склади бувають відкриті (закінчуються на голосний: *кра-ї-на*) і закриті (закінчуються на приголосний: *ін-вен-тар-ний*).

Наголос — виділення силою голосу певного складу в слові. Здебільшого слово має один наголос. В українській мові наголос рухомий (може переміщуватися зі зміною слова: *кни́жка* — *книжкí*), вільний (наголошеними можуть бути різні за порядком складу: *місяць*, *життя́*, *озі́рок*).

Деякі слова мають подвійний наголос: *ба́йдуже*, *за́вжди*, *ма́буть*, *но́мілка*, *прóстий*, *тако́ж*.

Вправи

1. Випишіть слова, у яких букви **я**, **ю**, **є** позначають два звуки.

Юрта, резюме, подуниця, рельєф, ячмінь, вечеряти, диску́ся, ко́лос-ся, колючки, зайченя, ательє, пам'ять, бюрократ, виллемо, ста́нція, духмяний, рюкзак, виявити, місяць, зв'язок.

- Підкресліть у цих словах другу букву, із них має вийти назва способу виконання дум.

2. Випишіть слова, у яких можливе чергування голосних звуків.

Змотати, чебрець, скотити, зварити, допо́мога, чистити, верстати, кланятися, викоренити, устелити, шовкóвий, шелестіти, черствий, жоржина, скачки, восени, черемха, мережа, звечора, стрибати, забирати, кип'ятити.

- Підкресліть у цих словах другу букву, із них має вийти назва фольклорного жанру, який належить до родично-побутової лірики.

3. Випишіть слова, у яких можливе чергування приголосних звуків.

Сколихнути, доро́га, рахувати, мережити, кликати, чекати, торік, засолити, орбі́та, сма́нко, береза, пісня, шлях, поли́сити, сидіти, яйце, радіти, скорочення, бачити, хвалити, лебідь, парубок, молоти.

- Підкресліть у цих словах другу букву, із них має вийти назва фольклорного жанру, який як композиційний елемент уводить М. Коцюбинський у повість «Тіні забутих предків».

Завдання в тестовій формі

1. В алфавітному порядку записано всі слова рядка

- А ранок, ракурс, радість, розум
- Б обличчя, облік, опера, округ
- В мереживо, місяць, морква, молодь
- Г палітра, праска, проба, програма
- Д тарілка, талант, телефон, тривога

2. Два склади має кожне слово рядка
- А дзенькіт, ім'я, людськість, осінь
 - Б ллється, співають, мільйон, серце
 - В любов, радість, добро, надія
 - Г свято, гріють, утіха, влітку
 - Д пісня, алея, стрічка, тінь
3. Букви **я, ю, є** позначають по два звуки в кожному слові рядка
- А юний, нюанс, браконьєр, ересь
 - Б зграя, різьбяр, черв'як, мільярд
 - В ялина, бюджет, п'ять, боснієць
 - Г кар'єра, ювілей, сузір'я, пюре
 - Д зв'язок, ярлик, масток, в'юнець
4. Однакова кількість звуків і букв у кожному слові рядка
- А тьохкає, щемить, гривня, заява
 - Б щемління, пісня, місяць, любов
 - В зілля, дзеркало, з'єднати, нюанс
 - Г щедрість, пам'ять, ячмінь, людина
 - Д бджола, послання, дев'ять, рядок
5. Однакова кількість звуків і букв у кожному слові рядка
- А життя, земля, соловей, яблунка
 - Б єдність, пояснення, щабель, шавель
 - В крапля, майор, зв'язок, дев'ять
 - Г контрастний, шлях, долоня, яр
 - Д джем, листя, щедрість, весняний
6. Однакова кількість звуків і букв у кожному слові рядка
- А тямущий, русянець, духмяно, боєць
 - Б сьогодні, криниця, щільний, миряни
 - В яблук, життєпис, українець, з'єднання
 - Г пшениця, черешня, щедрювання, коляда
 - Д заміщення, дебют, ячмінь, прабабуся
7. Однакова кількість звуків і букв у кожному слові рядка
- А джаз, сум'яття, магній, болючий
 - Б щабель, велюр, повітряний, їдять
 - В каміння, клятва, діяльність, грюкіт
 - Г віяло, заєць, конференсьє, виорати
 - Д місяць, капелюшок, доля, ранній

8. Однакова кількість звуків і букв у кожному слові рядка

- А геній, суниця, зап'ястий, єднання
- Б Вітчизна, окрасць, ательє, більярд
- В приїжджати, ключ, мільйон, тополя
- Г дзбан, рядок, потьмяніти, щоденник
- Д малювання, симпатія, пісня, якість

9. Однакова кількість звуків і букв у кожному слові рядка

- А воюють, сюрприз, якийсь, зозуля
- Б будівля, майбутнє, щем, пшениця
- В агентство, грядка, зйомка, гайок
- Г б'єшся, черешня, пам'ять, рельєф
- Д бджілка, зяблик, щільно, порт'єра

10. Звук [d] є в кожному слові рядка

- А родина, погода, депутат, молодість
- Б здоровий, джаз, одержати, думка
- В футбол, сад, дискусія, надписати
- Г далина, відійти, домисел, надри
- Д адреса, дзеркало, дріт, відплата

11. Звук [j] є в кожному слові рядка

- А ярус, лінія, юність, боєць
- Б буря, кальцій, мрія, дніть
- В іній, сюжет, більярд, квітка
- Г поет, історія, сльоза, юрмитися
- Д ювілей, літній, уз'єся, в'єтнамець

12. М'який приголосний є в кожному слові рядка

- А земля, сідло, місто, вогонь
- Б потік, небеса, ряд, яровина
- В кремниця, бюро, м'ясо, льон
- Г свідай, юрта, таксі, свято
- Д лікар, сесія, чітко, діти

13. Глухий приголосний є в кожному слові рядка

- А світанок, міць, боротьба, вогнище
- Б пальма, юнак, голуб, вочевидь
- В дзьоб, затишок, сонце, донька
- Г чудо, соловей, вулиця, вокзал
- Д просьба, легко, книга, фігура

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Лексикологія — розділ мовознавчої науки, що вивчає словниковий склад мови, або лексику.

Лексика — сукупність слів певної мови.

Лексичне значення слова — те, що слово означає. Кожне повнозначне слово може мати одне або кілька лексичних значень. Лексичне значення слів пояснено в тлумачних словниках.

Групи слів за значенням, походженням, уживанням та емоційним забарвленням

Групи слів		Значення	Приклади
За значенням	Однозначні слова	Мають одне лексичне значення	<i>м'яч, диктант, Дніпро, парта</i>
	Багатозначні слова	Мають декілька лексичних значень. Багатозначні слова можуть уживатися в прямому та переносному значеннях.	<i>голова, урок, земля, поле, іти, свіжий</i>
		Пряме — основне, головне, первинне значення слова. Переносне — вторинне, виникло шляхом перенесення назви з одного явища дійсності на інше за подібністю їхніх ознак	<i>солодкий чай, крила чайки, дрімає бабуся</i> <i>солодкий сон, крила пісні, дрімає ліс</i>
	Омоніми	Слова, однакові за звучанням, але різні за значенням	<i>бал — оцінка успішності; бал — танцювальний вечір</i>
Пароніми	Слова, подібні за звучанням, але різні за значенням	<i>компанія — кампанія, економічний — економічний</i>	

Групи слів		Значення	Приклади
За значенням	Синоніми	Слова, різні за звучанням і написанням, але однакові або близькі за значенням	<i>небокрай, горизонт, виднокруг, крайнебо, небосхил, обрій, овид</i>
	Антоніми	Слова з протилежним лексичним значенням	<i>свято — будень, високий — низький, сваритися — миритися</i>
За походженням	Власне українська лексика	Слова, що вживаються лише в українській мові	<i>багаття, рупниця, кмітливий, волохливий</i>
	Запозичена лексика	Слова, що ввійшли до української мови з інших мов (слова іншомовного походження)	<i>козак, олімпіада, сервер, тротуар</i>
За вживанням	Загально-вживані слова	Активно вживаються усі носії мови	<i>повітря, жито, близький, багато, читати, син</i>
	Професійні слова	Використовують люди певних професій Окрема група професійних слів — терміни — слова, що мають чітко окреслене значення й поняття з різних галузей науки, техніки, мистецтва	<i>спідометр, карбюратор (водій) звук, підмет, іменник, напруга, кислота, реакція, палуба, верстка</i>
	Місцеві слова	Уживають мешканці певної місцевості	<i>плай (стежка), бульба (картопля)</i>
	Неологізми	Нові слова, що виникають у мові	<i>менеджер, маркетинг, імідж</i>
		У художній літературі існують авторські неологізми , які творить сам письменник	<i>Не дивися так привітно, яблуново-цвітно</i>